

МИОДРАГ СТОЈАНОВИЋ

ХОМЕРСКИ ВИДИЦИ МИЛОРАДА ПАВИЋА

У непрекинутим токовима свеколиког прожимања српског и грчко-византијског културног и књижевног наслеђа, корифејно се уздижу Растко Немањић,¹ Доситеј Обрадовић,² Јован Дучић,³ Иво Андрић,⁴ Милош Црњански,⁵ Борислав Пекић,⁶ уз које данас, на размеђу векова и сусрету миленијума, стамено пристаје наш *последњи Византијац* Милорад Павић. У пишчевом тематски разуђеном и жанровски разгранатом књижевном стваралаштву осећа се дубоки утицај Византије и древне Хеладе. Као писац, он се калио на поривима хомерских видика, које вишеструко илуструје својим одговором на питање: *Шта је за вас Хомер?*

„Моја визија. Увек настојим да се понашам као стари рапсод. Рапсоди, па и Хомер, сваки пут су певали другу песму. Полазили су одакле су хтели, а завршавали су увек тамо где су сматрали да настаје нешто посебно. Обрађали су се, другим

¹ *Сава Немањић — Свети Сава, историја и предање*. Београд 1979.

² Миодраг Стојановић, *Доситеј и антика*, СКЗ, Књижевна мисао 2, Београд 1971.

³ Слободан Витановић, *Јован Дучић у знаку Ајолона и Диониса*. Књижевни огледи и поетика, Београд 1994.

⁴ Миодраг Стојановић, *Иво Андрић у грчкој књижевности*. Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе. Зборник радова са међународног научног скупа одржаног у Београду од 26. до 28. маја 1980, Београд 1981, 901—916.

⁵ У октобарском броју листа Καθημερινή објављен је обиман приказ Димитрија Костопулоса под насловом *Свети књижа Срба* (Το άγιο βιβλίο των Σέρβων). Реч је о грчком преводу романа М. Црњанског *Сеобе* са проширеним насловом *Οι Σέρβοι: το χρονικό της μεγάλης μετανάστευσης*, Εκδόσεις „Νέα σύνορα“, 1993, у преводу Дине Сидери. Упор. *Црњански на грчком, Меридијани*, 7—9, 1993, 113.

⁶ Петар Пијановић, *Поетика романа Борислава Пекића*, Просвета, Београд 1991.

речима, слушаоцима а не читаоцима. Ја се трудим да нешто научим из ове Хомерове лекције. За мене је то најстарија лекција коју знам у историји књижевности.”⁷

За нашег писца, Хомер је „први метамодернист”, а Хеллада колевка усменог песништва. „Неписано приповедање које сматрамо постмодерним — примећује Павић — постојало је у хомерским текстовима и пре него што су били записани. Исто се односи и на Литургију која није писани текст.”⁸

У многим освртима, објашњавајући свој феномен као писца, Павић је најчешће говорио да је „ученик двеју различитих школа усменог предања. На мене су утицали — каже писац — најзначајнији представници усмене речи (Хризостом, Григорије Богослов и Василије Велики) и њихови потомци, као што је један од најзначајнијих беседника барока XVIII века, Гаврил Стефановић Венцловић. Од Хризостома и Венцловића сам научио како се прави једна усмена реченица, која је усмерена на слушање...”⁹ Друга велика у свету позната школа јесте српска усмена књижевност, усмено предање српских рапсода, које модерна америчка наука (Parry и Lord) упоређује с Хомером. Ови српски рапсоди који су певали стихове и обезбедили присуство у српској култури, други су моји инспиратори. За разлику од романтичара (Гетеа, Хердера, Пушкина), ја припадам култури Византије која обухвата и српску културу. У томе је тајна, ако постоји, тајна „феномена Павић”¹⁰, гласио је одговор Гаги Росић у првом пишчевом интервјуу за грчког читаоца.

На слично питање: „Шта за вас лично и за ваше дело значи Грчка са својим богатим духовним и културним предањем?” Павић је одговорио:

„Српска култура стварана је у оквирима византијске грчке културе... Најпре, у време византијског препорода у VIII веку (који је подстакао познати филозоф Фотије), словенска и упра-

⁷ Τα νέα, 14. април 1994; упор. М. Стојановић, *Милорад Павић српски писац 21. века у Атини, Мериџани*, Београд 1994, бр. 3—4, 17. — Зозо Лидорика, управници Међународног културног центра у Атини и Милораду Павићу дугујемо неизмерну захвалност на свесрдном уступању релевантне грађе коју смо и том приликом као и сада добили на увид. Не мању захвалност упућујемо и свом колеги и пријатељу Јоанису А. Пападрианосу, професору из Солуна као и колегиници Ирени Богдановић, докторанду из Атине, на подацима утканим у овај текст.

⁸ Μανώλης Πιπλής, *Φτιάξτε δρόμους...*, Ορίζοντες, 1. 06. 2005.

⁹ *Исџо*. — „Књижну структуру реченице нисам научио читајући. Начин како градиш реченицу научио сам из црквених химни, које су прављене за слушање... Још и данас, наглас читам реченице које пишем. Ако одзвањају када их читаш, онда су добре”.

¹⁰ Γκάγκα Ρόσιτς, *Από τη λογοτεχνία της σύγχρονης Γιουγκοσλαβίας*, Διαβάζω, αρ. 270, 18. 09. 1991, 43; М. Стојановић, *Први грчки интервју Милорада Павића*. У штампи: Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор.

во српска писменост учвршћена је на делима Ђирила и Методија, који су били Грци из Солуна. Затим у XI и XII веку, када је српска култура ојачала у оквирима новог византијског препорода, повезаног са духовним деловањем филозофа Михаила Псела. Управо то, заједно са оним што је у почетку на мене утицало, имало је пресудну улогу у историји мојега народа и мене лично. Осећам се потомком ове дивне културе источног хришћанства или православља. Уједно с тим, и Света Гора — свето место свих народа који су прихватили византијску културу, као и мој српски народ. Напоследку, треба се подсетити да је стара хеленска традиција обележила српски класицизам на крају XVIII века, којим сам се бавио као теоретичар књижевности.”¹¹

У том контексту додатно су илустративни одједи пишевих дела у грчкој књижевности и култури, изражени у текстовима и написима по часописима, у освртима на пишева гостовања, насловљеним као: *Повраћак Хомеру*,¹² *Хелада је најзначајнији њријател Србије*,¹³ *Писац који слави Византију*,¹⁴ *Последњи византијски писац*,¹⁵ *Балкан има много да њружи човечанству*.¹⁶ Слични написи објављивани су у низу грчких гласила, од оних водећих до мање познатих, у којима се писало о Павићевом боравку у Грчкој, о његовим посетама, предавањима, интервјуима, изјавама и промоцијама његових дела.¹⁷

Српски писац будућности и њочеци грчке рецеиције

Павићево својерсно писање, његове оригиналне теме и опор, заједљив хумор елементи су који су одушевљавали кри-

¹¹ Исто, 45.

¹² Τα νέα, 13. април 1994.

¹³ Σημαντικότερος φίλος της Σερβίας είναι Ελλάδα. Περιοδικό 7. 12. 1991, 291, σελ. 46—48.

¹⁴ Νίκη, 8. април 1994.

¹⁵ Μεσημβρινή, 28. 01. 1994, 16.

¹⁶ Αυγή, 1/04, 12/04, 15/04/1994.

¹⁷ *Писац 21. века долази у Ашину* (Εθνος, 31/03; Εστία, 31/03; Ελεύθερη ώρα, 31/03; Κέρδος, 7/04; Μεσημβρινή, 12/04); *Српски „амбасадор“ књижевности у Ашину* (Ημερήσια, 5/04); *Писац „Хазара“ у Ашину* (Επεन्दύτης, 10/04); *Павићево виђење савремене књижевности* (Καθημερινή, 7/04, 14/04, 23/04), где је реч о томе како је наш писац, као гост емисије „Ноћни посетилац“ на Првом каналу грчке телевизије, говорио о рату у бившој Југославији, о византијској култури, о својим прецима. — Поменимо још нека од бројних грчких гласила у то време: Ελεύθερος 4/04; Ριζοσπάστης 5/04, 12/04; Απογευματινή 7/04, 12/04; Αυριανή 10/04, 12/04; Ελεύθερος τύπος 9/04, 25/04; Θεσσαλονίκη 9/04; Ελευθερία Λάρισας 3/13; Athens news 8/04, 10/04, 15/04.

тичаре због чега се сврстава у ред најзначајнијих представника новије српске књижевности.

Павић је већ био објавио пет књига: *Гвоздена завеса*, *Коњи Светиоџ Марка*, *Руски хрић*, *Изврнућа рукавица* и *Анахоретџ у Њујорку*, када је *Хазарски речник* покренуо тријумфално путовање у свет. Од тренутка када су се јавили први преводи *Речника* може се говорити о „феномену Павић”, а после потпуног упознавања читалаца са овим делом у светским размерама, као и после појаве његовог другог ремек-дела, романа *Предео сликан чајем*, с правом се већ говори о српском писцу будућности.

Хазари чине један „строго” поетски речник, док је *Предео* песничка проза, једна игра речима у форми укрштенице. Ову задивљујућу преплетеност форме и садржине у својим делима писац објашњава данас постојећом кризом у читању.

„Дуго смо читали на исти начин, користећи књигу као једну монодраму ... Ја покушавам да спасим роман, мењајући начин читања. Постоје различити начини коришћења књиге који се никада нису прилагодили у књижевности, у причи или у роману. То да применим форму речника био је велики изазов за мене. Зашто да не напишем један роман-речник? И написао сам га. Највећи напор био је да напишем свако поглавље тако како би могло да се чита пре или после било ког другог поглавља исте књиге; имам право да кажем да се ослободила једна велика књижевна и емотивна енергија. Више од 4.000.000 људи у свету прихватило је *Хазарски речник*, а тај пут данас следи и *Предео сликан чајем* који може да се чита као једна укрштеница. Иста поглавља можете да читате хоризонтално (на један класичан начин, као сваки други роман) или вертикално. На овај начин, у вертикалном низу, у првом плану имате портрете главних јунака, док у хоризонталном низу, у првом плану имате структуру и расплет романа. Трећи мој роман има још две странице с насловима на оба краја књиге и један заједнички завршетак у средини. Читалац може сам да одлучи одакле ће почети да чита књигу. Укратко, желео сам да књига личи на кућу или скулптуру, која се може посматрати било са које стране.”¹⁸

У односу на остале (европске) земље,¹⁹ Павићева проза релативно касно стиже на југ Балкана. Први контакт са грчком читалачком публиком писац остварује најзначајнијим романом

¹⁸ Διαβάζω, αρ. 270, 18. 09. 1991, σελ. 44.

¹⁹ О рецепцији Павићевих дела у Француској, Немачкој, Италији..., види *Лейојис Мајице срјске*, св. 4, 2006, стр. 581 и даље.

Хазарски речник у преводу Леониде Хаџипродромидиса.²⁰ Ово ремек-дело о судбини малог народа који је нестао појавило се у Србији 1984, а седам година касније стиже и у грчке књиже-ре, у издању реномиране атинске издавачке куће „Херодот”. То прво грчко издање из 1991. године јесте мушка верзија (ανδρικό αντίτυπο); ново издање из 2003. је андрогино. Текст у оба грчка превода није двоколонски штампан, како је у оригиналном српском издању, што је основна одлика лексикона.

Овим бестселер романом Павић постаје познат у Грчкој као писац који уводи интерактивно читање и даје слободу читаоцу да се сам одлучи за токове приповедања, тако да прорачуни нуде 2,5 милиона читалачких комбинација.²¹ Сам наста-нак романа-лексикона писац је описао као компаративно про-учавање извора који су постојали о Хазарима. Књижевни узо-ри су му српски и грчки црквени оци. Док пише, реченице из-говара наглас и потпуно им верује тек када ослушне како од-звњају као звона.²² Пишчев књижевни језик је нека врста ко-смогоније: „Нешто попут Светог Писма, покушај да се поново створи свет.”²³

У књижевним рубрикама, по угледним дневним гласили-ма и часописима, Павић се представља још и као „балкански Борхес”,²⁴ а његов постмодерни сензибилитет објашњава се као модерна форма романа писаног попут лексикона, укрште-нице, клепсидре или пак у виду књиге за тарот. *Хазарски реч-ник* утире пут грчким преводима и осталих дела нашег најпо-знатијег живог писца. Тако се после романа *Предео сликан ча-јем*,²⁵ у едицији „Страна књижевност” угледне издавачке куће „Естиа”, јављају наслови следећих Павићевих књига: *Унуџра-шња сџџрана веџџра или роман о Хери и Леандру*,²⁶ *Последња љу-*

²⁰ *То λεξικό των Χαζάρων*. Ηρόδοτος 1991; 2003. Преводилац је неко вре-ме боравио у Србији; превео је роман *Kad su cveitala šikve* Б. Михајловића (Отан άνθιζαν τα κολοκύθια ' Ντράγκοσλαβ Μιχαίλοβιτς, μετάφραση Λεονίδης Χατζηπροδρομίδης. — Αθήνα, Παρασκήνιο 1988), а пре тога два дела Б. Шћепановића, *Усџа џуна земље* (Στώμα γεμάτο χρώμα, Εκδόσεις „Οδυσσεάς”, Αθήνα, 1977) и *Смрџ џосџодина Голуџе* (Ο θάνατος του κυρίου Γκόλουζα, Εκδόσεις „Οδυσσεάς” Αθήνα, 1979).

²¹ Пасамиχάλη Елπίδα, *То e-book θα σώσει τα δάση*, Елеύθερος τύπος, 26. 02. 2007.

²² Пимплής Манώλης, *Φτιάξτε δρόμους... για να βρούμε την Ευρώπη*, ΝΕΑ, 1. 06. 2005.

²³ Исто.

²⁴ А. Вιστωνίτης, *Ο „Μπόρχες των Βαλκανίων” στο Μέγαρο*, То бһма, 27. 02. 2007.

²⁵ М. Пάβιτς, *Τοπίο ζωγραφισμένο με τσάι*, Εκδόσεις „Ηρόδοτος”, μετά-φραση Γκάγκα Ρόσιτς, Αθήνα 1996.

²⁶ М. Пάβιτς, *Η εσωτερική πλευρά του ανέμου ή αγάπη και ο θάνατός της Ηρώς και του Λεάνδρου*. Μετάφραση Γκάγκα Ρόσιτς, Εκδόσεις „Естџа”, 1994,

бав у Цариграду — њиручник за ѓаїање,²⁷ драма Заувек и дан више — ѓозориѓни јеловник.²⁸

Издавач Танасис Каѕањотис уврстио је неколико Павићевих књига у едиѓију „Балкански Хоризонти“: *Шешир од рибеље коже*,²⁹ *Сїаκлени ѓуж*,³⁰ као и ново андрогино издање *Хазарскоѓ речника*.³¹

* * *

Културно упознавање Србије са Грчком успостављено *Хазарским речником* почетком деведесетих, поред издавачких подухвата везаних за превод целокупног књижевног стваралаштва М. Павића, пратила су пригодна дешавања којима је присуствовао и сам аутор. Од 11. до 14. априла 1994, главни Павићев промотер за Грчку, *International Relations for Culture*,³² представио је атинској публици писца „византијског мита” и „византијске ренесансе”, а у биоскопу „Атикон”, у среду 13. априла, одржана је и пројекција филма *Визанїијско ѓлаво*.

Пре филмске пројекције, награда „Тесла” Министарства културе Републике Србије додељена је нашем писцу и грчкој уметници Мелини Меркури, постхумно. „Личности које се боре за личну слободу и за право да испуне свој сан”, то су примаоци ове награде, наглашено је тим поводом.³³ — „За мене и целу моју генерацију Мелина Меркури била је и сама филм и

61. — Преводилац у интервјуу с писцем наводи драгоцени податак да је имала част и задовољство да ово дело преведе са рукописа, као „први светски превод” (πρώτη παγκόσμια). Διαβάζω, αρ. 270, 18. 09. 1991, σελ. 45. У прилогу Гага Росић доноси одломак о томе како се читалац Витача Милут заљубљује у јунакињу романа. — Упор. М. Павић, *Предео сликан чајем*, Просвета, Београд 1993, 354—357.

²⁷ Μ. Πάβιτις, *Τελευταία αγάπη στην Κωνσταντινούπολη*. Μετάφραση Γκάγκα Ρόσιτις, Εκδόσεις Εστία, 1997, 208.

²⁸ *Για πάντα και μια μέρα παραπάνω*. Θεατρικό μενού βασισμένο σε σκηνές από τα μυθιστορήματα Λεξικό των Χαζάρων, Τόμιο ζωγραφισμένο με τσάι και Η εσωτερική πλευρά του ανέμου. Μετάφραση Γκάγκα Ρόσιτις, Αθήνα 1998. Драматуршка компилација сцена из романа *Хазарски речник*, *Предео сликан чајем* и *Унушрашња сїрана веїра*.

²⁹ Μ. Πάβιτις, *Καλέλο από δέρμα ψαριού*. Μετάφραση από τα σέρβικα Ζώγια Μαυροειδή. Εκδόσεις Καστανιώτη, 1999, 73.

³⁰ Μ. Πάβιτις, *Το γνάμνο σαλιγκάρι*. Δηγήματα από το Internet. Μετάφραση από τα σέρβικα Ζώγια Μαυροειδή. Εκδόσεις Καστανιώτη, 1999, 134.

³¹ Μ. Πάβιτις, *Το λεξικό των Χαζάρων*. Ανδρόγυνη εκδοχή. Μετάφραση Λεωνίδας Χατζηπροδρομίδης. Εκδόσεις Καστανιώτη, 2003, 386; у овој едиѓији превода објављени су још и Андрићева *На Дрини ѓуїрија*, *Време власїи* Д. Ђосића, *Шешир ѓрофесора Косїе Вујића* М. Витезовића, *Хлеб и сїрах* М. Савића, *Убисїво с ѓредумишљајем* С. Селенића, *Судбина и коменїари* Р. Петковића.

³² Од 1994. год. ова реномирана непрофитабилна организација, којом руководи Зозо А. Лидорики, заступа и промовише Павићева дела у Грчкој и на Кипру.

³³ *Наѓрада „Тесла” двома*, Νίκη, 14. 04. 1994.

лепота”, рекао је Павић примајући ову награду. Још је подсетио на сарадњу Мелине Меркури са познатим београдским позориштем „Атеље 212”; о свему томе писала су бројна грчка гласила.³⁴

* * *

У књижари „Естиа”, 14. априла у подне, писац је потписао своје књиге у грчком преводу, а увече је на Пандиоуниверзитету одржао предавање *Византијски мит и његов утицај на културу Европе*. — *Нови берлински зид*. Текст је у гласилима, различитим поводом, објављиван по деловима: *Ми Византинци, Православна култура...*

Нешто раније, крајем јануара исте године, појавио се текст насловљен са *Српски кандидат за Нобела*.³⁵ Повод је био грчки превод романа *Унуџрашња сџрана веџра*, у преводу Гаге Росић. Истим поводом писац је дао интервју новинарки Анастасији Ламбриа, објављен под насловом *Последњи византијски њисац*.³⁶

Према програму Павићеве посете Атине, предвиђена конференција за штампу одржана је 11. априла. Том приликом писац је нагласио важно место које Грчка има у његовим књигама. Присетио се раније посете (1973) Солуну, Халкидици и Светој Гори и указао да се тиме бави у првих сто страница свога романа *Предео сликан чајем*. Дело говори о два поретка монашког живота — они који живе у „општежитију” (*киновији*) и они други, повучени, који живе као самотњаци (*идиоритмици*). И док готово сви писци припадају „општежителницима”, наш писац за себе налази места међу појединцима, идиоритмицима.

О књижевним токовима и будућности романа, о томе да многи говоре како роман полако умире, Павић мисли другачије: „Покушао сам, наиме, да увидим да ли је крив роман или пак начин на који се чита. Романи, по мени, не треба да се читају једносмерно, него као *Предео сликан чајем*. Чита се као укрштеница, хоризонтално и вертикално, са два почетка и крајем у средини, као и *Унуџрашња сџрана веџра*.”³⁷

У роману *Унуџрашња сџрана веџра* преплићу се мистицизам Византије и богатство балканских митова и предања. Узор и подстицај писцу била је стихована љубавна историја грама-

³⁴ *Србија не заборавља Мелину*, Αφισανή, 14. 04. 1994; *Признање Мелини*, Εθνός, 14. 04. 1994; *Химна Мелини*, Τα νέα, 14. 04. 1994; *Καθημερινή*, 14. 04. 1994; *Μεσημβρινή*, 14. 04. 1994.

³⁵ *Μεσημβρινή*, 28. 01. 1994.

³⁶ Исто.

³⁷ Το παρόν, 17. 04. 1994.

тичара Мусеја од пре 1000 година — *О Хери и Леандру*.³⁸ Леандар је пливајући пресецао огромне таласе да би стигао до вољене Хере, све докле га њен брат, упаливши једну светиљку на пучини, није привукао дубље, а онда је угасио светло и оставио га да потоне. „Павић о томе прави две приче које се својим крајем срећу у средини књиге, чинећи тако целину романа”, примећује Е. Аранисис у свом осврту *Ловци времена*.³⁹

* * *

У оквиру програма дешавања „Солун културна престоница Европе 1997” две вечери су посвећене Павићевом књижевном стваралаштву. Наглашено је и то да је домишљати писац два пута био номиниован за Нобелову награду, 1992. и 1993, али је то било немогуће због ембарга према Србији у то време. У посебној књизи објављена су три пишчева интервјуа које је у периоду од 1. до 3. априла 1994. у Београду водио атински угледни новинар Атанасис Лалас.⁴⁰

Општа слика која је створена о Павићевом стваралаштву је да пише ексцентрично, теме су му оригиналне, хумор подсмешљив, а танана иронија води нас у сањарска трагања и на метафизичка путовања. Он размишља на начин којим ми сањамо. Хеленски елемент се значајно појављује и влада у његовим књигама, а под тим се подразумева митологија старих Грка, али и православље. Цео *Мали ноћни роман*, као и велики део романа *Предео сликан чајем* развијају радњу на Светој Гори и у њеној околини. Павић често подвлачи да се српска култура и традиција родила у окриљу византијске културе и њене ренесансе. Грчки језик га враћа у та давна времена тако да не оспорава речи нобеловца Сефериса „да је говор најтрајнија историјска творевина”,⁴¹ која потхрањује снове. — Упитан шта мисли о сновима у својој отаџбини *деведесетих* — да ли настаљају да потхрањују машту, да помажу у ослобађању од страха од недавних ратова..., писац је одговорио сибилски: „Снови су вечни, немају краја, потхрањују уметничко стваралаштво у Србији ... То видите у мојем случају, почињем да продајем снове преко својих књига.”⁴²

Низ дешавања у Павићеву част одржано је и у Атини, крајем фебруара 2007. Писац је потписивао своје књиге у грч-

³⁸ Miron Flašar, *Die Legende von Hero und Leandros im Roman „Die innere Seite des Windes” (1991) von Milorad Pavić*. Philhellenische Studien, Bd. 4, 93—130.

³⁹ Ελευθεροτυπία, 13. 04. 1994; Ελευθερία, 24. 04. 1994.

⁴⁰ Λάλας Θανάσης: *Μίλοραντ Πάβιτς*. Θεσσαλονίκη, 1997.

⁴¹ Ρουβιάλης Βασίλης: *Τα όνειρα δεν έχουν τελείωμο*, Ελευθεροτυπία, 1. 06. 2005.

⁴² Исто.

ком преводу у књижари „Јанос”. У српској амбасади одржан је пријем, а главни догађај збио се у центру „Мегарон музике”, 26. фебруара. Колико је Павић у Грчкој познат и радо читан писац показује велики број посетилаца који су сат времена пре предавања „последњег Византијца” стрпљиво чекали испред модерног здања, где наступају најпознатије светске филхармоније, оперски певачи и балети. У оквиру предавања у атинском културном центру „Мегарон плус”, под насловом *Моје најдраже сџранице*,⁴³ Павић се срео са својом читалачком публиком. Уводну реч дао је новинар Илијас Маглини, а одломке из пишчевих *омиљених сџраница* читала је глумица Мања Пападимитриу.

У препуном културном центру Павић се публици обратио речима: „Био сам најпознатији писац најомраженије нације на Земљи, српске.” У осврту те вечери ставио је акценат на зид који културно раздваја Источну и Западу Европу. Опредељујући се за студиозно бављење богатом византијском традицијом, српски романописац средњовековну хронику преображава кроз оригинални магични реализам у просторе ониричког дешавања, поново уводећи у прозу елемент изненађења и чуда.⁴⁴ Његова дела су један чаробни свет у коме се „поезија, која је основни постулат заједничке свести, оваплоћује у прозу да би дала слику света пуног екстазе и снова”.⁴⁵ Уводећи у књижевност нелинеарно читање, сам писац тврди да тај постмодерни елемент није никаква новина већ да постоји од давнина и да је то у складу са интернет традицијом која у наше време већ ствара књиге нове генерације, што говори да *писац не треба да буде ѓамеџнији од својих књига*.⁴⁶

Приче са Инџернеџа

Павићеве приче са Интернета ушле су у књигу *Сџаклени ѓуж* (1998), да би се већ наредне године појавиле у грчком преводу.⁴⁷ Писац је своју белешку на српском знатно разудио у предговор за грчко издање (Πρόλογος του συγγραφέα για την

⁴³ Στο Megaron Plus ο Μίλοραντ Πάβιτς, *Οι αγαπημένες σελίδες*, Ελευθερία — Λάρισα, 24. 02. 2007.

⁴⁴ Βιστωνίτης Α.: *Ο Μπόρχες των Βαλκανίων στο Μέγαρο*, Το Βήμα, 27. 2. 2007.

⁴⁵ Βιστωνίτης Ανάστασης, *Ο συγγραφέας δεν πρέπει να είναι πιο έξυπνος από τα βιβλία του*, Το Βήμα, 25. 2. 2007.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Μίλοραντ Πάβιτς, *Το γυαλίνο σαλγκάρι*. Διηγήματα από το Интернет. Μετάφραση από τα σέρβικα Ζώγια Μαυροειδη. Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999.

ελληνική έκδοση). Управо стога за нашег читаоца преводимо и готово у целини преносимо пишев текст.

„Овај предговор за грчко издање мојих прича *Стаклени љуж*, у издању Кастањотиса, писан је у необичним околностима. После рата у Југославији и непреспаваних ноћи у току вишемесечног бомбардовања НАТО-а, после промоције моје књиге *Шешир од рибељне коже*, у Атини, нашао сам се на Хидри као гост госп. Косте Анастопулоса у гостољубивој кући госп. Димитрија Влаходимитрија и његове супруге Елени, окружен пажњом мојих грчких пријатеља, г-ђе Зозо Лидорики, управнице Међународног културног центра, и господина Танасиса Риге. Ове редове пишем у насељу острва Камини, које се налази изнад језерцета. Камини је препун цркава, млинова и магарећих стаза изграђених за четири а не за две ноге. На Хидри нема аутомобила, биљке одају неки опојни мирис, скачу скакавци велики као врапци, а лимун за чај можеш да ухватиш са прозора. Гледам ово лепо острво под тешком сенком рата у Југославији, под застрашујућом сенком 21. века који је почео најпре бомбардовањем Београда 24. марта 1999.

Ето, дакле, где и како је написан овај предговор за грчке читаоце ове моје књиге.

Стаклени љуж има поднаслов *Приче са Интернета*, јер сам их написао за Интернет и неке од њих су се тамо и појавиле пре него у књизи.

Дамаскин — Прича за комјутер и шешир завршена је о православном Божићу 1998. Појавила се на Интернету марта месеца исте године, а у штампаној форми објављена је у часопису *Писмо*. Крајем 1998. ушла је у збирку прича *Стаклени љуж*, да би је исте године објавио један амерички часопис који се појавио на Интернету.

Електронска верзија приповетке *Стаклени љуж*, по којој књига и носи наслов, написана је у мају 1998, на Интернету се појавила јула месеца исте године а потом и у истоименој књизи.

Издање књиге *Стаклени љуж*, у едицији Кастањотиса, разликује се од оригиналног српског издања, јер је обухватило и до сада необјављени прозни текст *Бољ бајке*. Овај текст је написан у току бомбардовања 1999. и говори о томе како сам ја то доживео као понављање англоамеричког бомбардовања Београда, на Васкрс 1944. Текст се објављује у грчком преводу пре објављивања оригинала што и није било могуће да се догоди због рата.

Приче са Интернета имају „нелинеарно приповедање”, што значи да су интерактивне. Грчки читалац се можда сећа да овој врсти књижевне узајамности припадају моји романи: *Хазарски речник*, роман-лексикон у 100.000 речи, *Предео сликан чајем*, роман у форми укрштенице, *Унутрашња страна ветра*, роман-клепсидра, и *Последња љубав у Цариграду*, приручник за гатање. Сви су они последњих година преведени на грчки језик. Њихова карактеристика је што писац дели своју улогу са читаоцем, дајући му могућност да допуни дело. У овим романима, као и у

књизи прича са Интернета *Сџаклени љуж*, читалац може да одабере свој пут читања, може да обликује своју мапу кретања кроз причу. Стога ови текстови имају више од једног почетка (један почетак се предлаже читатељкама а други читаоцима), због чега имају укрштања и своја унутрашња мимоилажења. И напоследку, читалац и сам бира крај приче према својем нахођењу. Уосталом, ко жели може да чита збирку *Сџаклени љуж* по до сада уобичајеном начину, као и сваку другу књигу.

Грчки читалац ће уочити како су имена неких јунака управо грчка. Схватиће такође да један од јунака у причи *Боџ бајке* јесте чувени грчки писац са почетка хришћанске епохе, Ареопагит. Његова дела неки воде и под именом „Псеудоареопагит”. Када се све узме у обзир, могло би се рећи да је Грчка друга отаџбина ових приповедака (као уосталом и многих других мојих књига). Са преводом књиге *Сџаклени љуж* на грчки језик, у едицији *Кастањотиса*, ове приче као да се враћају у своју отаџбину. И ја, на тај начин изражавам своју благодарност Грцима за њихову љубав испољену према страдалничком српском народу, према мојему народу.”

* * *

У електронском часопису *Поема* јавља се текст *Роман као држава* (Το μυθιστορία ως κράτος), који је на грчки превела Исмини Радуловић. Између осталог превела је и ове пишчеве речи: „Белетристичко дело је ритам који се с протоком времена превођењем све више и више удаљава од свог аутора. У то удаљавање спадају и нетачности превода, и недовољно разумевање изворног текста, као и додатна читаочева читавања у текст која чине велики виртуални део светске књижевности. Њену варијабилу. Међутим, само лоша дела не могу да издрже неуспеле преводе, не могу да поднесу и да преживе промену ритма, преношење из једног језика у други, из једног столећа у друго. На неки начин, роман ако преживи и ’рашчује се’, стално изневерава свог писца и језик на коме је створен.”

У истом часопису је и Исминин интервју на грчком са М. Павићем и Рашом Ливадом, тада уредником књижевног часописа *Писмо*.

* * *

Занимљиви су бројни наслови објављени у дневним атинским листовима поводом Павићевог последњег боравка у Грчкој. Читалац се уводи у текст атрактивним реченицама попут: *Екσειρημένηι са случајним*,⁴⁸ *e-book ће сџасиџи шуме*,⁴⁹ *Хероји*

⁴⁸ Εθνός, 26. 02. 2007.

⁴⁹ Ελεύθερος τύπος, 26. 02. 2007.

су само они који *зледају најред*,⁵⁰ *Одбијање раџа*, *џрисиџанак на живоџ*.⁵¹

У годинама на почетку деведесетих прошлога столећа, када су се пишчеве књиге „посрећиле на свим континентима”, његова отаџбина се налазила у ужасном ратном стању. У тим условима тешко је било писати и радовати се. Међутим, много више разлога за радост могао је имати грчки читалац, „јер грчки преводи мојих књига — поносно вели писац — за мене значе више од других превода тих истих књига. То је једно враћање ових дела на материнско предање”, будући да у Грчкој сматрају да сам писац који „сједињује мистику Византије са енергијом Балкана, његових предања и митова”.

Књижевно вече у Аџини

Као што је у прегледу писања грчке штампе наведено, у Аџини је 12. 04. 1994. године одржано књижевно вече Милорада Павића на којем су учествовали грчки писци Такис Теодоропулос и Павлос Матесис, као и књижевни критичар Јасмина Михајловић и преводилац пишчевих дела на грчки језик Гага Росић. Повод је био грчки превод романа *Унуџрашња сџрана веџра* објављен исте године у издавачкој кући „Еџиа”. Промоцију су организовали Завод за заштиту културне баштине у Аџини и грчки издавач. На свечаности се Павић осврнуо на тему *Почетак и крај романа*, док је грчки књижевник Такис Теодоропулос⁵² дао уводно излагање *Одбрана романа* које овде доносимо у изводу.

„Надам се да ће овај сусрет са Милорадом Павићем бити почетак једног духовног дијалога између два до високе мере блиска духовна братства... Дошло је време да Грчка усмери поглед ка свом континенталном делу Балкана, као што је и за овај континентални део тренутак да се отвори према својим медитеранским обалама. Књижевно стваралаштво попут дела Милорада Павића је за нас доказ да овим можемо бити само на великом добитку... Утисак који је на мене оставио Хазарски речник, овај мистични роман, потврђен је након читања романа *Предео сликан чајем* и *Унуџрашња сџрана веџра*.

Први, најважнији закључак који се намеће након читања ове три књиге јесте да оне, свака на свој начин, и узимајући у

⁵⁰ Проџст, 24/25. 02. 2007.

⁵¹ Елеуθεροτυπία, 28. 02. 2007.

⁵² Писац је рођен у Аџини 1954. У Паризу је студирао филологију, антропологију и позориште. Објавио је више романа од којих је три на српски језик превела Гага Росић (*Ноћ у Аркадији*, *Неразумљиви џредео*, *Нарџисов џад*).

обзир њихове посебности, личе једна на другу по томе што дају одговор на питање: постоји ли данас роман? ... Милорад Павић нас обавезује да гласамо у корист романа.

Роман постоји. Можда је његова форма до те мере измењена да готово није више препознатљива, али је реч о истом чину. И данас постоји могућност приповедања једне приче од усамљености ка усамљености. Не заборавимо да је роман не само једини „производ” сачињен у усамљености, него и да се 'конзумира' у условима потпуне усамљености.

...Мисао, силогизам смрти кроз време приче, једно већ распадно време које проналази свој наставак дотичући временске токове, усмено предање, време које поново задобија своју веру у чуду способности видљивих ствари да се преображавају. Ето у чему је жива твар дела Милорада Павића и шта је то што утиче на нас Грке да се осећамо тако блиским његовим на први поглед противуречним причама...

Предање, сва предања нису садржај ни повод носталгији. Она су повод сеобама погледа и духа у један простор који црпи изворе перспективе и могућности покрета, односно живота, у историјским резервама, у огромним немим наслагама које попут огромних монолита представљају отисак сваком значењу, свакој мисли и покрету. Сматрам да дело Милорада Павића, својом великодушном величанственошћу, одводи овај покрет до његовог крајњег исходишта.”

* * *

Трећи наставак Лаласовог интервјуа,⁵³ под заједничким насловом *Пишем романе*, обухвата четири тематске целине: *Обраћам се слушаоцима*, *Бележница лейоше*, *Хероина се заљубљује у читаоца* и *Не верујем војницима*.

Бележница лейоше написан је који се односи на малу, зелену свешчицу коју је писац из џепа показао, уз осмех, додајући: „Ово је мој нови роман... Тако почиње један роман. Овде бележим што сматрам да је вредно труда... Не пишем... Само скицирам. Чувам све што верујем да је корисно... Ова зелена свешчица јесте ембрион једнога будућег романа... Да бисте схватили како пишем један роман, треба да узимајући ову зелену свешчицу осетите дух новог романа! А тај дух романа јесте оно, у ранијем разговору сликовито приказано узајамно посеђивање душе и разума, по систему рада лифта, горе-доле?”

Хероина се заљубљује у читаоца у једном роману, са осмехом примећује писац, додајући: „А шта ће читалац?... Одговориће на љубав.”

⁵³ Τα νέα, 14. 04. 1994.

У 2007. години објављено је *Друžo шело*, љубавни роман у две приче,⁵⁴ које су директно инспирисане Грчком.⁵⁵ Превод је са енглеског урадила Софија Авгериану, а објавила „Естиа”, уз напомену да је роман посвећен Јасмини Михајловић (Στη Γι-ασμίνα Μιχαήλοβιτς). У међувремену је објављена *Анθιολογιја раних Павићевих приповедака*.⁵⁶

Сам писац наглашава и то да су му *Хазарски речник* и *Друžo шело* два најдража романа које је написао, први у XX а други у XXI веку. Први истражује, од 1952. године, мушку, женску и андрогину истину живота; други роман трага за истином после смрти, јер нам је Христ обећао то *друžo шело* на оном свету. Отуда грчка критика овај роман види као *шајну вечности*⁵⁷ и као *еџистиенцијалну комедију*.⁵⁸ Могло би се рећи, сматра писац, да је *Друžo шело* на неки начин друго тело *Хазарског речника*. Обе књиге смешта у исти жанр, у црквени роман. Приповедање нас води кроз време од XVIII до XX века.

У својим освртима и оценама грчки критичари нису сусдржани. Готово свако дело српског романописца они поздрављају као нови подвиг српског романа. Реакције су често пуне усхићења Павићевом поетиком и „традицијом књиге — приче у причи”, умножавањем парадокса и метафоре. Излазећи из оквира романескног жанра писац се препушта машти, авантури логике сна и „ониричког стила”. — За разлику од критичара западноевропских који Павићево дело стављају у контекст своје културне сфере, грчки аутори више поштују пишчево опредељење за византијску цивилизацију наслеђену од античке Хеладе. Отуда додатно опредељење грчке књижевне и културне јавности да Павићево стваралаштво са изузетним интересовањем и у континуитету прати готово две деценије.

⁵⁴ Μ. Παβιτς, *Δεύτερο σώμα*. Μετάφραση από τα αγγλικά Σοφία Αυγερ-ινού. Βιβλιοπωλειον „Εστίας”, Αθήνα 2007.

⁵⁵ Ρουμπόβλα Δημήτρα, *Πειραματισμοί με το τυχαίο...* Εθνος, 26. 02. 2007.

⁵⁶ *Прича о љави* у преводу Зоје Мавриди, која је уврштена у антологију, објављена је најпре у часопису Το βήμα, 27. 02. 2007, Α 21.

⁵⁷ Μ. Πιμπλής, *То мυσικό της Αωνιότητας*, Τα νέα, 19. 01. 2008.

⁵⁸ Β. Χατζηβασίλιου, *Υπαρξιακά Κωμωδία*, Ελευθεροθπία, 19. 02. 2008.